

Olterterperkring Cursus B, 4 november 2019

Thema: 'Hooglied in de Queer theologie'

Drs. Noor Blokhuis

We hebben het vanavond over het boek Hooglied. En zoals u al heeft kunnen lezen in het programmaboekje, wil ik het daarbij over queer theologie hebben. Maar wees niet bang: we gaan ook kijken naar de andere vragen die u gewend bent te bespreken bij een bijbelboek. Ik zal beginnen met een korte uitleg van wat we gaan doen. We kijken naar de ontstaansgeschiedenis van het boek Hooglied en de plek van dat boek in de canon. Daarna kijken we naar interpretaties van Hooglied door de eeuwen heen, in de joodse traditie en de vroegchristelijke tijd. Dat doen we aan de hand van de volgende vragen:

Waar gaat het boek over?

Waarom staat het boek in de canon en waarom bij de Geschriften?

Wat betekent dat laatste voor de manier van lezen en voor het verstaan?

Hoe lees ik de tekst en hoe leest de tekst mij?

Die laatste vraag is een mooie vraag en gaat over *contextueel* bijbellezen. Ik wil het vanavond graag met u hebben over queer theologie als contextuele manier van bijbellezen.

Om te beginnen. Ik vond dat er een mooie definitie in het boekje is opgenomen over queer theologie, dus die wil ik nog een keer met u delen.

'Queer theologie is een stroming binnen de theologie die uitgaat van de levenswerkelijkheid van mensen met een lesbische, homoseksuele, biseksuele of transgender identiteit. [Ik wil daar nog aan toevoegen: de levenswerkelijkheid van mensen die niet cisgender of heteroseksueel zijn. Cisgender is het tegenovergestelde van transgender. Ik ben bijvoorbeeld cisgender, want ik ben bij de geboorte een meisje genoemd en dat klopt met mijn ervaring. Naast lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender omvat het woord 'queer' ook nog die andere letters in de lange afkorting LHBTI+: intersekse (man én vrouw of juist geen man en geen vrouw), asexueel en alle andere vormen van genderidentiteit en seksuele oriëntatie. Zo, dat is een hele mond vol. Ik ga verder met de uitleg uit het programmaboekje.] Queer staat voor de kritische omgang met alle hokjes en vakjes van seksualiteit en gender. Kritisch en creatief adresseren queer theologen vragen rond geloof, religie en seksuele diversiteit.'

Goed, tot zover de inleiding. Laten we het boek Hooglied induiken. Te beginnen met de eerste vraag: Waar gaat het boek over?

Het boek Hooglied leest als een liefdesgedicht, een poëziebundeltje. Het bestaat bijna helemaal uit de woorden van de jongen en het meisje, die over en weer elkaar de liefde verklaren. In sommige vertalingen is in de kantlijn steeds 'hij' of 'zij' gezet, zodat we weten wie er aan het woord is. Wie het boek van voor naar achteren leest, zal merken dat God in het hele boek niet genoemd wordt. Dat is opvallend. Want waarom is het boek dan toch opgenomen in de canon?

Eerst iets over de ontstaansgeschiedenis van het boek Hooglied. Door het taalgebruik gaan veel theologen er van uit dat het boek pas laat geschreven of afgerond is; zo ongeveer in de derde eeuw voor Christus. Het boek gebruikt namelijk relatief modern Hebreeuws en er komt zelfs een Grieks woord voor in Hooglied. Even een opfrisser van de tijdslijn: de koningentijd begint kort voor de Babylonische ballingschap. Israël was ongeveer van 1000 voor Christus tot 600 voor Christus een koninkrijk. In 722 voor Christus zijn de noordelijke stammen van Israël in ballingschap genomen door de Assyriërs en later is ook Juda in ballingschap gegaan. De boeken van de Tenach zijn ongeveer tussen 1000 voor Christus en 150 voor Christus opgeschreven. Hooglied maakt deel uit van de Geschriften. Hooglied hoort bij de Geschriften, omdat het in de vorm van een gedicht geschreven is. Het is poëzie en geen proza. Binnen de Geschriften is het een van de feestrollen, de feestrol die wordt voorgelezen bij Pesach.

Hoe is het boek opgedeeld? Zoals gezegd bestaat het boek Hooglied voor het grootste gedeelte uit teksten van 'hem' en 'haar'. Daarnaast komen er ook 'broers' en 'zussen' aan het woord, getuigen van de liefde, die commentaar leveren op wat er gezegd wordt. Het boek is naar thema's bijvoorbeeld zo op te delen: 1:1-14 Inleidende perikoop, introductie van de personages; 1:15-4:1 Dit tekstgeheel begint en eindigt met schoonheidsrefreinen waarin de geliefden elkaar toezingen. Daartussen zijn de thema's een tocht door de natuur en momenten dat de geliefden elkaar kwijt zijn. 4:1-6:7 Dit gedeelte is ook weer gekaderd door schoonheidsrefreinen. En er zijn weer die twee ingrediënten van geluk en onrust. 6:8-8:7 Dit vierde deel gaat vooral over 'haar' en wie zij is – en weer wordt hetzelfde contrast van geluk en tragiek geschetst. Tot slot 8:8-14 Ode aan de vrouw.

Het is niet helemaal duidelijk of Hooglied als één boek geschreven is, of dat het bestaat uit verschillende gedichten die later gebundeld zijn.

Het opschrift van het boek leest 'Het mooiste lied van koning Salomo.' Dat zien we in de Hebreeuwse Bijbel wel vaker, dat koning Salomo met geschriften geassocieerd wordt. Volgens Jan Fokkelman, die specialist is op het gebied van dichtkunst in de Bijbel, gaat het de schrijvers van het boek meer om de *klank* van de naam Salomo dan om de historische figuur van deze koning. Hij noemt Salomo een sprookjesfiguur en hij laat heel mooi zien hoe de klank van Salomo als het ware rijmt – of allitereert – met belangrijke figuren en woorden in het boek. De vrouw in het boek Hooglied wordt in hoofdstuk 7 *Sjoelamiet* genoemd. De naam van de hoofdstuk Jeruzalem en het woord *sjaloom* zijn andere woorden die qua klank zo mooi rijmen met Salomo. Ik sluit me bij Fokkelman en vele anderen aan als ik zeg dat het niet waarschijnlijk is dat het boek Hooglied door koning Salomo is geschreven. Het is wel in zijn gedachten geschreven. Dat is eigenlijk ook wel logisch: Salomo is de koning die zoveel vrouwen had, dat de link tussen Salomo en seksualiteit niet vergezocht is. Salomo is ook de koning die gezegend was met veel rijkdom, en ook die rijkdom komt terug in het boek Hooglied: denk aan de sieraden en de balsems en kruiden die in de gedichten worden genoemd. Het feit dat Salomo boven die boekje genoemd wordt, heeft mogelijk ook bijgedragen aan de beslissing om het op te nemen in de canon.

We houden dus in het achterhoofd: Salomo als een soort sprookjesfiguur, als inspiratie voor dit boek. De derde eeuw voor Christus als ontstaanstijd. Dat is de tijd van de Perzen. Het eerste Grieks begint al te klinken. Binnen de canon heeft het boek Hooglied een plek in de Geschriften, en daarbinnen in de feestrollen.

Het boek Hooglied heeft namelijk een belangrijke rol in de Joodse traditie. Tijdens het Joodse Pesach wordt het voorgelezen in de synagoge. Maar in de Joodse traditie wordt het boek vaak op een literaire en symbolische manier uitgelegd, als een spiegel voor de relatie die God met zijn bruid heeft. De bruid is dan het volk Israël. En God de bruidegom. Nooit andersom.

Iets vergelijkbaars zien we in de christelijke traditie. Daar wordt het boek Hooglied vaak ook als een metafoor voor de relatie tussen God of Christus en de bruid, de kerk, uitgelegd. Zo'n metaforische uitleg noemen we ook wel een allegorese. Allegorisch bijbellezen was in de vroegchristelijke traditie en de beginjaren van de kerk heel gewoon. Maar het is natuurlijk op zijn minst bijzonder: dat een boek dat enkele eeuwen vóór Christus geschreven is, over Christus en de kerk zou gaan.

Wat ik interessant vind aan deze interpretaties van het boek Hooglied, is dat er voorbij wordt gegaan aan de erotische en expliciete taal die in het boek voorkomt. Het lijkt erop dat we ons daar toch niet helemaal senang bij voelen. Erotiek, zeker in de context van religie, is op zijn zachtst gezegd ongemakkelijk. En dan gaat het niet eens over procreatie en zwanger raken! Het gaat om seksueel genot. Het thema seksualiteit en genieten van intimiteit was in de tijd dat dit boek is geschreven misschien nog wel meer taboe dan vandaag de dag in religieuze kringen. Ik denk dat de interpretatie van het boek als een relatie tussen God en zijn volk een manier is om daar maar niet teveel aandacht aan te besteden. Op deze manier wordt eigenlijk ook de plek van het boek Hooglied in de canon een beetje goedgepraat. Heleen Zorgdrager schrijft daarover: "Ten diepste gaan de conflicten over de vraag of de vele vormen van seksuele genieting al dan niet door God gegeven en gewild zijn. Verdere theologisch-ethische bezinning is nodig op de relatie tussen seksueel genot en gerechtigheid."

En ik sluit me daar helemaal bij aan, dat die bezinning nodig is. Dat is voor mij ook een reden om het vanavond juist wél over seksualiteit te hebben en niet te blijven hangen in de ontstaansgeschiedenis van het boek. In mijn ogen doen we Hooglied daar geen eer mee aan. Het is misschien spannend, voor mij allereest, om zo expliciet over seksualiteit te spreken. Maar dat gaan we straks als het aan mij ligt tóch doen. Eerst komen we nog even terug bij de laatste vragen die we stellen aan het boek Hooglied.

Die vragen luiden: Wat betekent dat laatste voor de manier van lezen en voor het verstaan? Hoe lees ik de tekst en hoe leest de tekst mij?

Als het boek Hooglied dus zo vaak als een lofzang van de liefde tussen God en mens is geïnterpreteerd, wat betekent dat dan voor ons begrijpen van dat boek? Ik ben er altijd wel voor om te zeggen: die vroege interpretaties staan in de tijd en in cultuur dichter bij de tekst dan wij, dus we moeten ze niet zomaar wegschuiven als onzinnig. En toch heeft het boek zelf het helemaal niet over God. Hoe zit dat?

Zoals beloofd staan we even stil bij contextuele theologie. Aan de VU, waar ik theologie gestudeerd heb, is sinds een paar jaar een centrum voor contextuele theologie. Ik heb jaren geleden voor Hans de Wit gewerkt, die belangrijk werk heeft gedaan op dit vlak. Hij nodigde ieder jaar studenten van over de hele wereld uit voor een uitwisselingsprogramma met de naam Bridging the Gaps. En tijdens dat programma gingen we onder andere samen bijbellezen. Dat was enorm inspirerend, omdat er in dezelfde tekst zoveel verschillende leefwerelden naar voren kwamen. Contextuele theologie en contextueel bijbellezen hebben aan de VU serieuze aandacht gekregen in de vorm van het Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie. En tot mijn verrassing verscheen daar online dit weekend een stuk met de titel 'De gender-identiteit van God', over God als vader en moeder. Het was geschreven door Hennie Marsman en het is een mooi voorbeeld van contextueel bijbellezen. Voor sommige lezers van de Bijbel is het beeld van God als moeder relateerbaarder en misschien zelfs positiever dan het beeld van God als vader. Contextuele theologie betekent in mijn ogen twee dingen. Ten eerste gaat het om de erkenning dat religieuze teksten – in dit geval bijbelteksten – altijd in een bepaalde context zijn ontstaan en dat we die context niet moeten vergeten als we de tekst lezen. Vandaar ook dat ik zojuist wat uitgebreider heb stilgestaan bij de tijd waarin het boek Hooglied geschreven is. Zo kunnen we het boek beter begrijpen. Maar lezers van een tekst hebben natuurlijk net zo goed hun eigen context als de schrijvers. Contextuele theologie ziet dat niet als een zwakte, maar juist als een kracht. Iedere bijbellezer neemt zijn of haar of hun eigen context mee bij het lezen. Dat kan gaan om levenservaring, mooie gebeurtenissen of trauma's en verdriet. Dat kan ook gaan over cultuur, of opleidingsniveau, of de plaats waar mensen wonen. Als theologen en bijbeluitleggers die context niet serieus nemen, dan dreigt er volgens mij het gevaar dat we de lezer kwijtraken. Vandaar dat ik die vraag zo belangrijk vind: hoe leest de tekst mij? Wat roept de tekst bij mij op?

Het mooie aan een contextuele manier van bijbellezen vind ik dat het ons twee kanten op iets leert: ten eerste leert het ons iets over de lezer, die de eigen beleevingswereld meeneemt de tekst in. Iedere lezer heeft een eigen bril - in het geval van queer theologie misschien wel letterlijk een roze bril - een bril die de tekst niet onbegrijpelijk maakt, maar juist tot leven roept! Wat een rijkdom kan het zijn om van mensen met andere levenservaring te horen wat een bijbeltekst bij ze oproept. Zo wordt ineens het verhaal van Ruth het verhaal van een vluchteling uit Syrië, die begrijpt wat het betekent om een thuisland achter te laten in de hoop dat het ergens anders beter is. En zo komt de persoon van Maria tot leven, als je met een moeder in gesprek gaat over het loslaten van een kind. Dat is dus het eerste punt: iets mogen leren van de bril van andere lezers.

Ten tweede, en dat is interessant voor exegeten en mensen die bezig zijn om de tekst beter te begrijpen, ten tweede kan het ons ook dichter bij de auteur brengen en nieuwe inzichten bieden in wat diegene bewogen heeft. Door de contextuele lezing van de ander serieus te nemen, kan het geheim van de tekst voor ons uitgelegd worden. We herkennen in de ander iets, wat ons nog niet eerder was opgevallen in een tekst. Ik zal daar straks voorbeelden bij geven, als we naar queer interpretaties van Hooglied gaan.

De kracht van contextueel bijbellezen is voor mij dat teksten die zo lang geleden geschreven zijn steeds weer opnieuw betekenis krijgen. Een verhaal komt opnieuw tot leven, duizenden jaren later. En – ook niet onbelangrijk – het verhaal komt tot leven voor allerlei verschillende soorten mensen en lezers.

Ik heb jullie ter voorbereiding op vanavond een tekst van Heleen Zorgdrager aangeleverd. Dat is een gedeelte uit een langere lezing over seksualiteit en theologie in de kerk. Ik heb begrepen dat zij u wel bekend is. Wat ik mooi vind aan de tekst van Zorgdrager, is dat zij ontwikkelingen rondom seksualiteit heel serieus neemt en die in een theologisch kader weet te plaatsen. Zij gaat op zoek naar een constructieve bijdrage van de kerk en de theologie aan de maatschappelijke discussie over seksualiteit. En dan met name als het gaat om consent, machtsmisbruik en #metoo.

Maar Zorgdrager kijkt ook breder. Ze merkt heel terecht op dat seculiere voorvechters van LHBTI+ rechten nogal botsen met conservatieve religieuze groeperingen. En dat die botsing zo goed zichtbaar is, dat we haast zouden vergeten dat het in de kerk ook anders kan. Ze schrijft: “Theologie kan antropologie uitdagen om visioenen van een betere wereld, zoals bevrijdende noties van seks en gender, niet alleen te beschrijven maar misschien ook meer te realiseren en helder te maken in hun betekenis voor het geleefde leven.” Die prachtige zin maakt Zorgdrager wat mij betreft een queer theoloog, die precies past bij de definitie uit het programmaboekje, die ik eerder voorlas. Zij neemt de geleefde ervaring van seks en gender van allerlei verschillende soorten mensen serieus.

Zorgdrager ziet ontwikkelingen in de maatschappij die ertoe leiden dat relatiemodellen rap veranderen en dat daarmee onze omgang met seksualiteit ook verandert. Ze ziet ook dat predikanten daarop soms reageren door de hakken in het zand te zetten en het verschil tussen de geslachten nog eens extra aangedikt neer te zetten. Dat is niet de weg waar Zorgdrager voor kiest. Ze vraagt zich hardop af of de ‘Nederlandse preutsheid’ door christendom in de hand gewerkt is. Maar dan zegt ze heel terecht: nee, de poëzie van Hooglied is nooit verstomd. Zoals Ruard Ganzevoort het beschrijft: seks en religie zijn allebei vormen van “spelen met heilig vuur.”

Zorgdrager ziet dat er in het publieke debat verschillende uitersten zijn. Aan de ene kant de seculiere nadruk op autonomie, zelfbeschikking en zelfexpressie: ik bepaal zelf wel wie ik ben, man of vrouw, of androgyn of niet-binair, en hetero, bi of homo. Aan de andere kant willen conservatieve christenen dat alles bij het oude blijft en dat de wereld wordt opgedeeld in mannen en vrouwen die met elkaar moeten trouwen en alleen in die context seksualiteit kunnen beleven. Zorgdrager komt met een alternatief, door onze relatie met anderen uit het centrum te halen. Zij zegt: door middel van de eucharistie – een lichamelijke handeling – wórdten wij eerst bemind door God, en daarna kan het beminnen van onze naaste beginnen. Zorgdrager zou zichzelf niet zo snel queer theoloog noemen, vermoed ik.

Queer theologie is ontstaan in de jaren '60. Een bekend voorbeeld van queer theologie is de interpretatie dat David en Jonathan romantische geliefden zouden zijn geweest. 2 Sam. 1:26 Diezelfde uitleg van de relatie tussen Naomi en Ruth is misschien minder bekend. Er zijn ook

theologen die vermoeden dat de celibataire levensstijl van Jezus iets te maken had met zijn seksuele oriëntatie. Zij concluderen dat Jezus misschien wel homoseksueel was.

Queer theologie heeft een frisse blik op gender. Dat betekent ten eerste: God hoeft niet altijd een man te zijn. Laat staan 'de ultieme man', wat dat ook mag zijn. God hoeft dus ook in het boek Hooglied niet altijd automatisch de rol van de verliefde jongen aan te nemen. Dat betekent ook: relaties bestaan niet altijd uit een man en een vrouw, en de rollen binnen een relatie tussen een man en een vrouw liggen niet vast. En het leuke is dat dat wat het boek Hooglied betreft klopt. Theoloog Gary David Comstock wijst er heel terecht op dat er in het boek Hooglied geen stereotypische genderrollen te vinden zijn. De twee geliefden zijn elkaars gelijken. Niemand is dominant. Er is geen sprake van een huwelijk en geen sprake van bezit van de ander. De liefde is er niet alleen maar voor de voortplanting. Mijn geliefde is van mij en ik ben van hem, zegt de vrouw. Dat straalt een totale gelijkheid uit die heel goed bij de gedachten van de queer theologie horen.

Hoewel queer theologie groeiend is – ook in Nederland – is het in kerken nog niet heel vanzelfsprekend om de hokje van man en vrouw te doorbreken.

Een ander aspect van queer theologie is de waardering van het lichaam en lichamelijke sensaties. In het boek Hooglied komt dat op allerlei manieren heel mooi naar voren. [voorbeelden zijn 2:14-15, 4:1-3, 5:10-16 – met beelden uit het leven van alledag.

Ik geef hier als voorbeeld verschillende interpretaties van queer theologen die het lichaam waarderen. Als middel om genot te beleven in intimiteit, maar ook als onderdeel van de spirituele beleving.

Elizabeth Stuart schreef het boek 'Gay and Lesbian Theologies'. Zij wijst erop dat de liefde die beschreven wordt in Hooglied ook voor homo's of lesbiennes herkenbaar en relateerbaar is. En ze gaat nog een stap verder, door te zeggen dat deze fysieke uiting van liefde een reflectie is van liefde voor het goddelijke. Ze doet dus eigenlijk hetzelfde als de joodse traditie, waarin Hooglied gaat over de liefde tussen God en Israël, maar op een manier die totaal niet preuts is, maar het lichamelijke juist waardeert.

Theoloog Janneke Stegeman schreef een prikkelend artikel met de titel "Waarom Jezus van de geheel andere kant is." Ze benadrukt dat het christendom "een behoorlijk lijfelijke godsdienst" is en dat Jezus in hedendaagse termen *queer* is. Ik lees graag een paar zinnen voor uit haar artikel.

"Of, in andere beeldspraak, zij zijn de bruid van Christus. Of je nu man of vrouw bent, hetero, homo of bi, je kunt de bruid zijn. Hoeveel problemen de kerk ook heeft met lichamelijkeheid en al wat afwijkt van de heteroseksuele norm, dáár doet zij niet moeilijk over. Het gaat in de kerk ook wel over hoe Jezus naar vrouwen keek, en hoe vrouwen naar hem keken."

Even verderop: "Jezus was noch toppunt van mannelijkheid, noch feminist, maar wij zijn wel geroepen om *queer* te zijn. Zo bezien hebben we behoefte aan plekken waar identiteit niet als een loodzwaar blok vastligt, waar alles verlangd kan worden en niets wordt opgelegd."

En een laatste voorbeeld. Virginia Ramey Mollenkott is een lesbische feministische theoloog met een evangelische achtergrond. Zij beschrijft iets vergelijkbaars over Hooglied en over de lijfelijheid van het christendom. Mollenkott heeft het over een sensuele spiritualiteit, die in de Bijbel steeds weer naar voren komt. Voor Mollenkott hoeven erotiek en een relatie met God of het goddelijke helemaal niet los van elkaar gezien te worden. Zij pleit er dus voor, net als Heleen Zorgdrager, om eens opnieuw te gaan bezinnen over onze eigen relatie tot seksualiteit en onze eigen relatie met ons lichaam, júist in het kader van religie. Moet spiritualiteit alleen maar geestelijk zijn en in ons hoofd bestaan? Mollenkott antwoordt heel duidelijk met een 'nee'.

Het is geen geheim dat veel mensen die queer zijn en christelijk zijn opgevoed, het niet altijd even goed kunnen vinden in de kerk. Volgens mij heeft dat precies met deze zaken te maken: dat het soms in de kerk ontbreekt aan contextuele theologie, en dat het verstaan van de tekst door de leiders van kerken als vanzelfsprekend wordt gezien. De kunst van een goede preek is in mijn ogen dat een predikant of pastoor de tekst dichter bij de mensen brengt. Dat de lezer juist handvatten krijgt om de tekst met de éigen bril te lezen. Op die manier kan bijbellezen een feest van herkenning worden. Maar veel mensen krijgen die kans niet. Die raken ervan overtuigd dat dat Bijbel niet over hen gaat. En dat is zonde!

Het kán natuurlijk ook anders. Er zijn gelukkig predikanten die deze kunst heel goed verstaan. Ik denk dan bijvoorbeeld aan Wielie Elhorst, PKN predikant met een bijzondere opdracht voor de LHBT- gemeenschap.

Ik moet ook denken aan een documentaire die deze zomer verscheen. Misschien heeft u er wel van gehoord: ik heb het over 'Ik ben er geen, ik ken er geen' – een prachtige verkenning van de zwijgcultuur rondom homoseksualiteit in de kerk. Ik noem deze documentaire, omdat ik een trotse zus ben van een van de makers, Frans Blokhuis, die vertelt over zijn ervaringen als homo in de kerk. Maar ik noem het ook, omdat de documentaire prachtig laat zien hoe belangrijk het is dat mensen gezien worden in de kerk. Dat queer theologie niet onder stoelen of banken geschoven wordt, en dat we onze ogen open houden voor mensen die zich niet thuisvoelen bij een bijbeluitleg die alleen maar over heteroseksualiteit gaat, die de stemmen van vrouwen niet laat spreken of die vergeet dat er ook transgenders onder ons zijn.

Tot slot.

Het mooie van contextuele theologie vind ik ook dat iedereen anders leest. Ik kan u niet vertellen hoe u moet lezen, en dat is ook helemaal niet de bedoeling van mijn verhaal. Dit verhaal is slechts een van de vele mogelijke manieren om om te gaan met het boek Hooglied, en ik ben benieuwd welke manier bij u past. Daarom gaan we na de pauze in gesprek met elkaar. En dat doen we aan de hand van een aantal stellingen. Ik verklap nu alvast dat er bij deze stellingen geen 'goed' of 'fout' antwoord is. De stellingen zijn een manier om een gesprek uit te lokken. Een eerlijk gezegd lijkt het me maar saai als we het over alles totaal eens zijn. Wat ik extra mooi zou vinden, is als u met mij en met elkaar wilt delen wat uw bril is bij het lezen van het boek Hooglied. Want de 'roze' of queer bril is er natuurlijk maar een. Laten we de pauze nemen om daar even over na te denken.